

В. І. Тернопільськадоктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та технології соціальної роботи
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито наукові засади проблеми формування національної ідентифікації особистості в сучасних умовах. Наголошено на важливості національно-патріотичного виховання підростаючого покоління як високоморальної особистості, яка плекає українські народні традиції, національні цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини. Запропоновано визначити поняття «національна ідентифікація особистості» як інтегральне утворення, що характеризується ціннісним ставленням особистості до себе, інших людей, свого народу, нації, Батьківщини, усвідомленням своєї національної приналежності, здатністю до самореалізації на благо Вітчизни, готовністю відстоювати й захищати її національні інтереси. Зазначено, що національна ідентичність корелює з розвитком національної свідомості людини, оскільки національно самосвідомий індивід усвідомлює особливості інших націй через розуміння специфіки своєї нації тощо. Національна самосвідомість виявляється в ідентифікації індивіда з визначеною етнічною спільністю. З'ясовано, що заклади загальної середньої освіти є середовищем формування національної ідентичності підростаючої особистості. Для ефективного процесу формування національно свідомої особистості необхідно вміло організувати педагогічну діяльність з урахуванням специфічних умов українського суспільства.

Схарактеризовано змістові складники національної ідентифікації учнівської молоді, а саме: розуміння юнаками і дівчатами сутності окресленого феномена та усвідомлення його виявлення в повсякденній життєдіяльності, знанні культури, історії рідного краю, народних традицій, звичаїв, атрибутів української державності, ціннісному ставленні до себе, ровесників, нації держави та свідомій соціально значущій діяльності, громадянській активності, готовності відстоювати національні інтереси держави. Запропоновано ефективні форми, методи, засоби формування національної ідентифікації особистості. До таких зараховано краєзнавчі походи, екскурсії, тематичні вечори-виставки, конференції, акції, тренінги та ін.

Ключові слова: національна ідентифікація, підростаюча особистість, форми, методи, волонтерська діяльність, національна самосвідомість, патріотизм.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційного розвитку суспільства особливої актуальності набуває питання формування в підростаючій особистості національної ідентичності, патріотизму, духовних цінностей, готовності до виконання обов'язку із захисту Батьківщини. Зазначене вище висуває нові завдання перед освітньою системою та передбачає кардинальне оновлення виховного процесу в закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему патріотичного виховання, формування національної ідентифікації особистості розглядали О. Абрамчук, М. Боришевський, Г. Ващенко, О. Вишневський, Т. Гавлітіна, П. Гнатенко, С. Додурич, О. Духнович, О. Колодій, І. Кресіна, І. Огієнко, С. Оришко, В. Павленко, Т. Потапчук, Ю. Руденко, Р. Сойчук, М. Стельмахович, Є. Стех, В. Сухомлинський, В. Тернопільська, К. Чорна, Г. Шевченко, М. Шульга та ін.

Метою статті є розгляд сутнісних характеристик національної ідентифікації особистості та шляхів її формування.

Виклад основного матеріалу. Національну ідентифікацію ми розглядаємо як інтегральне утворення, що характеризується ціннісним ставленням особистості до себе, інших людей, свого народу, нації, Батьківщини, усвідомленням своєї національної приналежності, здатністю до самореалізації на благо Вітчизни, готовністю відстоювати й захищати її національні інтереси. Національна ідентичність є важливою у структурі самосвідомості особистості, має значний вплив на найбільш соціально значущі форми її поведінки, стосунки між людьми, починаючи з міжособистісних і завершуючи міждержавними.

Вчені [12] розглядають національну ідентичність у контексті зв'язку людини зі спільнотами як сукупність взаємопов'язаних «ідентитетів». З огляду на це можемо стверджувати, що етнічна самоідентифікація постає центральним елементом етнічної самосвідомості особистості, що своєю чергою є складовим елементом структури етнічної свідомості поряд із такими елементами, як етнічний характер, етнічний темперамент, етнічні звички.

На нашу думку, національна ідентичність корелює з розвитком національної свідомості людини, оскільки національно самосвідомий індивід усвідомлює особливості інших націй через розуміння специфіки своєї нації. Уявлення нації про себе як неповторну дещо особливу реальність сприяє її самовиділенню з числа інших націй. Відповідно, здатність нації до самовідображення і є проявом національної самосвідомості, що об'єктивується в мові нації, системі народних звичаїв і традицій, народному фольклорі. Національна самосвідомість виявляється в ідентифікації індивіда з визначеною етнічною спільністю.

За І. Кресніною [4, с. 87], усвідомлення людиною державно-політичної, громадянсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності та історичної, психологічної, культурної спорідненості і неповторності становить основу її національної самосвідомості. Національна ідентичність стає усвідомленням спільнотою або окремою людиною своєї національної приналежності. Зазначаємо нерозривний зв'язок між національною свідомістю та національною ідентичністю, оскільки перша відображає ставлення людини до національних феноменів, а друга є оцінкою людини самої себе як носія національної свідомості, свого місця в національному світі.

К. Чорна переконана, що поняття «національна ідентичність» вбирає в себе: любов до Батьківщини, до історичного самобутнього образу свого народу, віру в його духовну силу й покликання, вміння осмислити історію, культуру, мистецтво, звичаї, обряди, символіку свого народу, нації, рідного краю й оволодіння рідною мовою [11, с. 96].

Т. Потапчук «національно-культурну ідентичність» розглядає як усвідомлення людиною своєї причетності до свого етносу, прийняття себе частиною нації, усвідомлення себе громадянином своєї держави, а також відчуття національної гідності за свій народ, націю, власне належність до цієї держави, відповідальність за їх формування тощо [5].

Формування національної ідентичності підростаючого покоління відбувається у процесі вивчення рідної мови, пісенної народної творчості (фольклору), національної міфології, символіки, народного мистецтва, національних традицій, звичаїв й обрядів, народних ігор тощо.

На думку В. Сухомлинського, потрібно, щоб школа і сім'я відкрили перед вихованцями всі джерела, що живлять майбутнє почуття любові до Вітчизни, – від любові до матері, батька, рідного куточка землі (це найкращі, зародкові початки національної ідентифікації, патріотизму) до захоплення величиною України, могутністю творчої праці усього народу. Захоплення мають перетворитися на звичку – тільки за цієї умови вони стають справжніми надбаннями особистості. Формування національної ідентичності – це активний процес, в

якому виховуваний є не пасивним об'єктом виховання, а активним борцем за те, що утверджується в його думці [7, с. 23].

Особливості національної ідентичності зумовлюються життєвим досвідом особистості, її ціннісними орієнтаціями та рівнем розвитку самосвідомості. Йдеться про активізацію в юнаків і дівчат соціально-морального розвитку, формування чіткої системи цінностей, ідеалів, переконань, усвідомлення «Я» й етнос, своєї національної приналежності [8]. Національна ідентифікація акумулюється в пізнанні молоддю національних особливостей свого етносу, його культури, традицій, мови, ідентифікації свого «Я» з національною спільнотою, студентською групою, класом.

На думку М. Стельмаховича, необхідно ще змалку сіяти в думках дітей добірне зерно. народолюбства, а в серцях – безмежну любов до рідного народу, України, пам'ятаючи мудре застереження, що «людина без народності подібна до блукаючого вовка, для якого всякий ліс, де він їжу знаходить, є батьківщиною». Він стверджує, що від слова «батько» пішли поняття «батьківщина» – спадщина від батьків і величне глибоке патріотичне поняття «батьківщина» – країна стосовно людей, які народилися в ній і є її громадянами [6, с. 112].

М. Боришевський зазначає необхідність усвідомлення особистістю належності до певної нації, близькості та спорідненості з нею, знання особистістю особливостей, рис національної спільноти, з якою вона себе ототожнює, усвідомленого ставлення до історичного минулого, сучасного та майбутнього нації, уявлення про територіальну спільність нації, усвідомленого ставлення до матеріально-духовних цінностей нації, відповідальності за долю нації, її теперішнього і майбутнього. Окреслені складники визначають наявний рівень сформованості національної самосвідомості у взаємозв'язку з національною ідентичністю, що проявляється в національному самоствердженні особистості [2, с. 18–21]. Отже, усвідомлення молоддю себе як представника українського народу, нації виявляється в національній гідності та гордості, позитивному ставленні до національних цінностей, готовності сумлінно працювати на користь Вітчизни.

Національна ідентичність репрезентується в розумінні підростаючим поколінням сутності окресленого феномена та усвідомленні його виявлення в повсякденному житті, знаннях про українську націю, усвідомленні національних рис та стереотипів, спільності походження, зв'язку між територією України та українською нацією, ціннісному ставленні до себе, ровесників, народу, нації, держави та свідомій соціально-значущій діяльності, громадянській активності, готовності відстоювати національні інтереси держави. Завдання вихователя [7, с. 23] полягає в тому, щоб відкрити перед кожним вихованцем усі дже-

рела, якими живиться майбутнє почуття любові до Батьківщини. Це й природа рідного краю, і мати з батьком, і рідне село, місто, підприємство, славне минуле Вітчизни, її героїчна історія.

З огляду на це перспективними є організація і проведення спеціальної роботи з метою формування у молоді національної ідентифікації позитивної мотивації до участі в заходах національно-патріотичного спрямування, виявлення ними патріотизму в повсякденній діяльності. Як зазначає І. Бех, предметна сфера патріотичних вчинків особистості має містити реальну соціально-культурну життєву ситуацію, в якій вона формується і функціонує, різнобічне інтелектуально-почуттєве занурення в історичне минуле свого народу. У педагогічній площині це проявлятиметься як: гуманне ставлення вихованця до своїх рідних та оточуючих людей; бережливе ставлення до навколишнього середовища; відповідальність у всіх видах предметно-перетворювальної діяльності, до якої залучається підростаюча особистість; глибокий інтерес до минулого рідного краю та країни загалом; прагнення до опанування народних традицій, рідної мови; готовність жити у сфері високої національної культури та прагнення до її збагачення; сформованість генералізованої єдності «людина-природа-суспільство» [1, с. 11].

Зазначимо, що впровадження у виховну практику закладів загальної середньої освіти краєзнавчих походів, екскурсій, організація тематичних вечорів, виставок, конференцій, акцій, суспільно-корисної, волонтерської діяльності сприяють формуванню у вихованців національних цінностей, патріотизму. Надзвичайно важливо, щоб виховні впливи на молодь були систематичними і послідовними, оскільки лише за умови постійного виконання ними певних патріотичних дій, вчинків формуються звички патріотичної поведінки, які згодом стають для юнаків і дівчат потребою, нормою. Згодом ця система звичних вчинків, що здійснюється відповідно до вироблених переконань, стає особистісною цінністю [10; 13].

Відомо, що відродження України, формування національної ідентичності, патріотизму неможливе без утвердження національної свідомості підростаючого покоління. Такими механізмами в освітніх закладах виступають музеї з використанням зібраних учнями етнографічних матеріалів (дослідження особливостей української вишивки рідного краю; записи легенд та повір'їв, пов'язаних із народними ремеслами та промислами; зібрання колекцій старовинних господарсько-побутових речей (посуд, рідкісні знаряддя праці, побутове приладдя, декоративні вироби) та здійснення їх історико-краєзнавчого аналізу; вивчення маловідомих українських звичаїв та обрядів). У процесі пізнання юнаками і дівчатами історичних та культурних надбань минулого свого краю, України музей посідає особливе

місце. «Знання, що отримані в музеї, – це не просто розширення світогляду, а засвоєння понять, явищ, вплив на формування переконань, національної свідомості. Особливість музейного сприйняття полягає в тому, що засвоєння понять поєднується з процесом розвитку зворотних зв'язків між музейним предметом і відвідувачем: чим глибше і повніше пізнається музейний предмет, тим виникає більша зацікавленість у його глибокому пізнанні» [3, с. 42–43]. У зв'язку з цим важливо задіювати вихованців у проведенні екскурсій у музеї, оскільки така діяльність спонукає їх до детального вивчення, осмислення історичних фактів своєї Вітчизни, робить співучасниками історичних подій, справляє на юнаків і дівчат емоційно-стимулюючий вплив, в результаті чого вони стверджуються у повазі до минулого, прагнуть пізнати свій край, його яскраві постаті. У процесі краєзнавчо-пошукової діяльності учні збирають архівні матеріали, фотографії, документи, предмети народного побуту, зразки народної творчості, фольклору, вивчають свій родовід, своє генетичне коріння.

Важливе місце у процесі формування національної ідентичності юнаків і дівчат належить тематичним вечорам, виховним годинам, присвяченим історичним та пам'ятним датам у житті українського народу, військовим діячам різного періоду визвольних війн, діяльності видатних письменників, учених. Особлива цінність таких форм виховання полягає в тому, що юнаки і дівчата, готуючись до них, проявляють ініціативу, творчість, самостійність у виборі теми, запрошенні гостей, оформленні приміщень, підготовці виставок, планшетів [8].

Серед форм позанавчальної роботи, що сприяють національній ідентичності молоді, варто виділити Уроки мужності, Уроки пам'яті. Вони формують в юнаків і дівчат ціннісне ставлення до свого народу, нації, Батьківщини, повагу до старшого покоління. Їх тематика різноманітна: Уроки мужності – до роковин визволення України; Уроки пам'яті «Ніхто не забути, ніщо не забуде». У такий спосіб молодь усвідомлює суб'єктивну причетність до культурного минулого, сучасного й майбутнього свого краю, в неї формується почуття громадянського обов'язку і відповідальності.

Разом із тим, за даними соціологічного опитування, лише 1,7% молодих людей призовного віку усвідомлюють свій прямиий конституційний обов'язок – захист національних інтересів України. Саме тому, розробляючи форми, методи, засоби виховної роботи із молоддю, необхідно враховувати її інтереси, соціально-політичне становище в Україні, сучасний стан науково-технічного прогресу, зокрема розвиток ІТ-технологій та телекомунікацій. Маємо чітко усвідомити, що у світі, який глобалізується, зростає значущість ІТ-технологій, мережевих ресурсів, інтернету, соціальних мереж, інших високотехнологічних системних засобів.

Реалізувати державну політику у сфері патріотичного виховання молоді варто також на основі ІТ-технологій, зокрема ІТ-круглих столів, об'єднуючи одночасно думки, погляди різних поколінь у питаннях формування патріотизму, національної свідомості громадян технічно, в режимі «онлайн», заради цього використовуються навчальні аудиторії, конференц-зали, обладнані сучасними засобами ІТ-технологій. У них кожен присутній, знаходячись у колективі своїх однокласників, одногрупників, друзів, колег, може отримувати знання із проблем, які його цікавлять, від висококваліфікованих спеціалістів, вільно обмінюватися думками, висловлювати власну позицію. Прикладом такої форми виховання є ІТ-круглий стіл «Воїн-захисник: погляд крізь роки та події», присвячений Дню захисника Вітчизни. Можна сказати, що вперше на практиці відбулося подолання «самотності» в мережі, об'єднання аудиторій учнів, викладачів, науковців, військовослужбовців в обговоренні проблем патріотичного виховання молоді, формування механізмів мотивації молоді до захисту Батьківщини.

Зазначимо, що активна участь юнаків і дівчат у різноманітних проєктах створює вільний простір для їхньої особистісної ініціативи, творчості, сприяє шліфуванню патріотичних умінь і навичок. Крім того, в роботі над проєктами інтенсивно проявляється груповий вплив на особистість: тут діють механізми емоційного зараження, ідентифікації, відповідальності за групу, за себе, справу, юнаки і дівчата почуваються суб'єктами соціальної дії. Учні є ініціаторами розробки і впровадження в позанавчальну діяльність низки проєктів: «Зробимо світ чистішим», «Турбота», «Подаруй промінчик сонця дитині», «Воєнний щоденник», «Україна – єдина родина» тощо [9, с. 201].

Доцільно організувати волонтерство у формі піклування про воїнів АТО та їхніх родин, інвалідів, переселенців, дітей-сиріт, родин Небесної сотні та ін. Такі заходи організуються за ініціативи навчальних закладів у співпраці з громадою. Волонтери здійснюють збір коштів, необхідних засобів і матеріалів для фронту, доставляють ліки, оскільки саме в конкретній діяльності набувається здатність до емпатії, співпереживання, співчуття, навчання співучасті учнівської молоді.

Формування національної ідентичності дітей і молоді здійснюється в процесі їх активної участі в різноманітних заходах національно-патріотичного спрямування (Свічка пам'яті «Сучасні герої України», свято «Честі й мужності», ретро-круїзи «Стежками рідного краю», майстер-класи до календарних народних свят, літературні вечорниці «Літературними стежками краю» та ін.).

Висновки і пропозиції. Таким чином, національну ідентифікацію визначаємо як складне особистісне утворення, що інтегрується в національних цінностях, почуттях, зразках поведінки

та формується засобами ідентифікаційно спрямованої виховної діяльності освітніх закладів. Національна ідентифікація особистості відбувається за умови її ціннісного ставлення до цього інтегрального утворення як соціально-морального регулятора їх поведінки, що мобілізує її на працю й служіння в ім'я народу, збереження національних надбань. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в системному аналізі інноваційних технологій формування національної ідентифікації школярів, студентської молоді.

Список використаної літератури:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ : ЦУЛ, 2000. 63 с.
3. Коваль М. Об изучении «обратной связи»: заметки психолога. *Советский музей*. 1988. № 1. С. 54–56.
4. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : (етнополітологічний аналіз). Київ : Вища школа, 1998. 392 с.
5. Потапчук Т.В. Формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів : монографія. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 575 с.
6. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. Київ : ІЗМН 1997. 227 с.
7. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. 654 с.
8. Тернопільська В.І. Особливості виховання патріотизму у студентської молоді. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 3. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_3/12tviptsm.pdf.
9. Тернопільська В.І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : монографія. Житомир: ПП «Рута», 2008. 300 с.
10. Тернопільська В.І. Зміст та особливості формування національного самоствердження особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 2016. № 6 (303). Ч. 1. С. 293–300.
11. Чорна К.І. Основні пріоритети у вихованні національної свідомості і громадянської культури старшокласників. *Педагогіка і психологія*. 1991. № 1. С. 105–131.
12. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. Киев : Институт социологии НАН Украины, 1996. 199 с.
13. Ternopil'ska V., Guk O., Zavhorodnia Y., Ryzhykov V., Snitka Y. Variants of the educational paradigm in training of managers. *Revista ESPACIOS*. 2019. Vol. 40 (29). P. 9.

Ternopil'ska V. The content and features of the formation of national identification

The article reveals the scientific principles of the problem of forming a national identification in modern conditions. The importance of national-patriotic upbringing of the younger generation as a highly moral person who nurtures Ukrainian folk traditions, national values, ready to fulfill the duty to protect the Motherland was emphasized. It is proposed to define the concept of «national identity» as an integral entity, characterized by the value of the individual to himself, others, his people, nation, homeland, awareness of their nationality, ability to self-realization for the benefit of the Fatherland, willingness to defend and defend its national interests. It is noted that national identity correlates with the development of national consciousness, because the nationally self-conscious individual is aware of the peculiarities of other nations through understanding the specifics of their nation and so on. National self-consciousness is manifested in the identification of an individual with a certain ethnic community. It has been found that general secondary education institutions are the environment for the formation of the national identity of a growing individual. For an effective process of forming a nationally conscious personality, it is necessary to skillfully organize pedagogical activities taking into account the specific conditions of Ukrainian society.

The semantic components of national identification of student youth are characterized, namely: understanding by young men and women of the essence of the outlined phenomenon and awareness of its manifestation in everyday life, knowledge of culture, history of native land, folk traditions, customs, attributes of Ukrainian statehood; values towards oneself, peers, the nation of the state and conscious socially significant activity, civic activity, readiness to defend the national interests of the state. Effective forms, methods, means of formation of national identification of the person are offered. These include: local history trips, excursions, thematic evenings, exhibitions, conferences, promotions, trainings, etc.

Key words: *national identification, growing personality, forms, methods, volunteer activity, national self-consciousness, patriotism.*